

Турченко Г. Ф., Овчаренко Д. В. Этнический состав городского населения Юга Украины (по материалам Всесоюзной переписи населения 1926 г.)

Проанализированы особенности этнического состава населения городов Юга Украины в середине 1920-х гг. Дана характеристика этнического состава населения городов на основе материалов Всесоюзной переписи населения 1926 г. Отдельно рассмотрен этнический состав населения окружных центров. Освещены численность и доля национальных меньшинств в составе городского населения каждого из округов южнотатарского региона.

Ключевые слова: этнический состав населения, городское население, урбанизация, Юг Украины, перепись населения, миграция.

Turchenko G. F., Ovcharenko D. V. Ethnical composition of urban population in the Southern Ukraine (based on materials of pan-USSR population census in 1926)

The authors analyze peculiarities of the ethnic structure of urban population of South Ukraine in the middle of 1920th. The ethnic structure of the urban population is defined on the basis of 1926 all-union population census. The ethnic structure of the urban population of district cities examined separately. The quantity and part of national minorities in urban population of districts of southukrainian region are widely covered.

Keywords: ethnic structure, urban population, urbanization, South Ukraine, population census, migration.

УДК 94(477)“1920-1930”:323.39

М. О. Фролов

ПОЛІТИЧНА СИСТЕМА УСРР 1920–1930-Х РР.: ВЗАЄМОДІЯ ТА ІЄРАРХІЯ ЕЛЕМЕНТІВ

У статті розглядається архітектура політичної системи радянської України в 20–30-ті рр. ХХ ст. Досліджується місце в ієрархії й взаємодія рад різних рівнів, Політбюро, органів держбезпеки й примуса. Акцентується, що політична система УСРР формувалась як віддзеркалення політичної системи РСФСР і суперечила задекларованим положенням республіканських Конституцій.

Ключові слова: політична система, УСРР, політична еліта, номенклатура

Дієвим інструментом формування критичного ставлення до підневільного і тоталітарного минулого України мають стати історичні аргументи, що розкривають справжню сутність радянської державності, її природи та методів управління. Особливо актуалізується ця теза при зверненні до періоду 1920–1930-х рр. – епохи становлення і генези політичної системи радянської України.

У вітчизняній історіографії бракує комплексного аналізу з історичної системи координат систем та механізмів політичної системи радянської України 1917–1938 рр. Цілком природна ідеалізація і глорифікація радянської історичною наукою більшовицького режиму змінилася на початковому етапі незалежності України перенесенням акцентів у бік вивчення суто національних спроб формування державності, зокрема періоду визвольних змагань. Логіка такої уваги до державотворчих процесів доби Центральної Ради, гетьманату Скоропадського, Директорії не викликає сумнівів. Однак на сьогодні відчувається диспропорція щодо глибини і масштабу аналізу різних сюжетів новітньої історії України довоєнної доби. У цьому контексті звернення до феномену політичної устрою радянської України є важливим завданням.

РСРР був федерацією радянських республік лише декларативно. Насправді існувала й ефективно функціонувала жорстко централізована унітарна держава. Політична система радянської України у цей період досить суттєво відрізнялась від тієї, що існувала в УСРР у 1919–1922 рр. Саме ця обставина дезорієнтувала окремих діячів керівництва республіки, які на певному етапі розвитку комуністичної революції “зверху” не зрозуміли генеральних тенденцій еволюції компартійно-радянської влади та змісту централізаторських процесів у країні.

Українська радянська державність виникла у результаті конкретних подій, пов'язаних із боротьбою за владу на всьому постімперському просторі. Більшовицьке керівництво на чолі із Леніним змушене було після всіх невдач і поразок в Україні у 1917–1920 рр. піти на маскувальні заходи у сфері державотворення, з метою приборкання національно-визвольного руху українців, формування їх лояльного ставлення до компартійно-радянської влади. Але факт існування української радянської державності зовсім не свідчить про те, що верхівка РСДРП(б) – РКП(б) – ВКП(б) будь-коли була згодна на самостійне існування України, навіть у формі автономії або республіки у складі радянської федерації. Домінуючим було бажання, починаючи з жовтня 1917 року, повністю контролювати та формувати владу в Україні, розпоряджатись її ресурсами та надрами, виробленим продуктом промисловості та сільського господарства, власністю, людським потенціалом, землею та територією. Керівництво більшовиків вважало здобутки Української революції у вигляді Центральної Ради та УНР контрреволюцією і все робило для того, щоб знищити українську державну самостійність військово-чекістськими засобами. Відомо, що наприкінці 1920 року радянська Росія розмістила в радянській Україні шість армій загальною чисельністю в 1,2 млн. осіб (1, 164).

Але досвід трьох військово-чекістських вторгнень в Україну у 1917–1920 рр. переконав Леніна та керівництво РКП(б) у тому, що одних лише засобів насилля, методів окупаційного адміністрування буде за-

мало для того, щоб укорінити компартійно-радянську владу на українській землі. Розмах повстанського руху проти більшовиків у 1919–1920 рр. лише стимулював пошук більшовиками оптимальної моделі приборкання непокірних українців. Українська радянська державність виявилась такою моделлю. Погляд на неї ззовні здатний був ввести в оману навіть колишніх керманичів УНР і Центральної Ради: В.К. Винниченка, М.С. Грушевського, А.В. Ніковського та деяких інших, які мали надію у 1920–1922 рр. на українізацію УСРР і компартійно-радянської влади. Тільки повернення в радянську Україну розвіяло як порох ці ілюзії: стало зрозуміло, що комуністична олігархія у Москві ніколи не погодиться на державну самостійність України, навіть під червоним прапором (2; 3). Не реалізувались надії на українізацію змісту діяльності та форми існування УСРР колишніх боротьбистів, укапів і представників інших лівих українських політичних партій, які масово у 1920–1925 рр. переходили до лав КП(б)У (4).

Політична система радянської України у 1920-х – 1930-х рр. і пізніше, тобто впродовж усього періоду існування компартійно-радянської влади, мала одну дуже важливу ознаку: реальний зміст політичної системи, її складові, механізм функціонування зовсім не відповідали продекларованим положенням республіканських Конституцій 1919, 1925, 1929 і 1937 рр. Головна невідповідність полягала у тому, що у перелічених конституціях радянської України не було навіть згадки про реального носія влади – більшовицьку партію та її керівні органи. Це створювало умови для анонімного функціонування владного тандему: КП(б)У – ради всіх рівнів, а точніше їх виконавчі органи. Такий стан речей був досить дивним: політична партія, яка перемогла у боротьбі за владу, сформувала режим однопартійної диктатури, продовжувала створювати враження, що вона діє як законспірована організація революціонерів. Хоча всі в Україні знали, що влада з 1920 року належить більшовикам. Ця особливість компартійно-радянської влади вже привернула увагу сучасних дослідників. Російський історик І.В. Павлова пише з цього приводу: “Коммунистическая власть вплоть до своего конца действовала в обстановке строжайшей секретности, проводя свою политику в тайне не только от народа, но и от собственной партии” (5, 57).

УСРР формально мала більшість ознак незалежної держави у 1919–1922 рр.: визначену територію, законодавчу, виконавчу та судову гілки влади, місцеві органи влади, правоохоронні органи, Конституцію, міжнародне визнання та представництва в іноземних державах, відповідну символіку (прапор, гімн, герб) (6). Але ця формальна незалежність, зафіксована у Конституції 1919 року, фактично ліквідовувалась за рахунок функціонування в Україні ієрархії партійних структур РКП(б) – КП(б)У, яка підпорядковувалась партійному центру в Москві, та підпорядкованості цілої низки ключових народних комісаріатів (міністерств) УСРР відповідним комісаріатам РСФРР.

Початок конструювання найвищих органів влади та управління УСРР було закладено у республіканській Конституції 1919 року. Не проводячи чіткого розмежування між найвищими органами державної влади та державного управління, Конституція 1919 р. проголошувала, що органами центральної Радянської влади в Україні є: а) Всеукраїнський з'їзд Рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів; б) Всеукраїнський Центральний Виконавчий Комітет Рад; в) Рада народних комісарів (ст.7). Відповідно до ст. 14 Конституції УСРР 1919 року завідування окремими галузями державного управління покладалось на особливі відділи ВУЦВК – народні Комісаріати (7, 154).

Відсутність чіткого розмежування компетенції та функцій між ВУЦВК та Раднаркомом УСРР створило у 1920–1930-х рр. ситуацію, коли законодавчу функцію виконували ці дві інституції, хоча головування діяльністю виконавчої ланки влади залишалось за Раднаркомом. Наркомати незабаром були підпорядковані Раднаркому, а ВУЦВК спеціалізувався на оформленні у законодавчому порядку компартійних та раднаркомівських рішень.

Всеукраїнський з'їзд рад згідно з Конституцією 1919 року повинен був збиратись двічі на рік (ст.8). Але практика компартійно-радянської влади дуже швидко зробила Всеукраїнський з'їзд рад формально-представницьким зібранням. Він скликався у 1921–1925 рр. один раз на рік для того, щоб затвердити вже відпрацьовані апаратами ЦК КП(б)У та ВУЦВК рішення. Пізніше періодичність скликання цих з'їздів не мала системи (7, 156–175).

Процес затвердження найважливіших рішень ВУЦВК та Раднаркомом УСРР–УРСР у 1920–1930 рр. включав обов'язкову процедуру їх погодження з ЦК КП(б)У, його політбюро, оргбюро та секретаріату. Тому не було зафіксовано принципових конфліктів та розбіжностей між ВУЦВК і Раднаркомом. Провідне місце в політичній системі СРСР та Української СРР належало Комуністичній партії. Завоювавши контроль у радах, більшовики почали діяти спочатку як урядова, а потім як державна партія. У період 1919–1922 рр. найбільш вагомими їх опонентами у радах усіх рівнів були члени партій боротьбистів, меншовики та бундівці (1, 89).

Важливо підкреслити, що Всеукраїнський з'їзд рад, ВУЦВК у радянській Україні, як і ЦВК СРСР у союзному центрі ніколи не були органами народовладдя або парламентами у сучасному цивілізаційному сенсі. Хоча комуністична пропаганда постійно жилава словосполучення “радянський парламент”, говорячи про ЦВК СРСР. Ленін і керівництво РКП(б) – ВКП(б) презирливо ставились до європейського парламентаризму, вбачаючи у ньому політичну надбудову панування буржуазії у суспільстві. Окрім того, вони добре розуміли, що будь-які демократичні вибори в СРСР і УСРР–УРСР у 1920–1930 рр. були реальною загрозою для комуністичної влади. Змушене зберегти радянську обкладинку своєї влади керівництво РКП(б) – ВКП(б) у своєму колі добре розуміло реальний зміст політичної системи комуністичної держави. Л.Д. Троцький згадував, що “при обсуждении вопросов в Политбюро Ленин не раз поворачивался с дружелюбной иронией в сторону Калинина: Ну, а что скажет по этому поводу глава государства?” (8, 235).

Голова ЦВК СРСР М.І. Калінін був публічним політиком, як і голова ВУЦВК у 1919-1938 рр. Г.І. Петровський. Але конституційно вищі державні органи влади, які вони очолювали по суті своїй вищими не були. Політбюро, оргбюро та секретаріат ЦК партії як у Москві, так і в Харкові концентрували всю повноту влади.

Після утворення СРСР у грудні 1922 року процеси формування унітарної держави прискорились. Компартійно-радянський центр в Україні все більше перетворювався у провідника та виконавця директив і рішень політичної еліти СРСР на чолі зі Сталіним. Але формально українська радянська державність продовжувала існувати. Більше того, Конституція СРСР 1924 року затвердила норму, яка компенсувала втрату національними радянськими республіками статусу незалежних: вони отримали право вийти зі складу СРСР у будь-який час і набути знову незалежний статус. Ніхто із верхівки РКП(б) не заперечував проти усього, тому що така ситуація ніколи не виникне, так як це б означало кінець влади ієрархії компартійних структур. Навпаки, ця формальна норма збереглася у "сталінській" Конституції 1936 р. і "брежнєвській" Конституції 1977 р. й відповідно – у Конституціях всіх союзних республік. Спрацювала конституційна норма про вільний вихід республік із складу СРСР тільки у 1990 – 1991 рр., після того як була фактично зруйнована вклада ієрархічна вертикаль КПРС. Рішення XIX партійної конференції фактично створили умови для розпаду унітарної держави.

Дискусія про реальні складові частини політичної системи радянських республік у період 1917 – 1922 рр. і пізніше не може вважатись закінченою. В Україні найбільш аргументованою є позиція С.В. Кульчицького. Головні висновки С.В. Кульчицького: ленінський лозунг про те, що саме ради всіх рівнів повинні стати органами державного управління у пролетарській державі – комуні у радянських республіках реалізований не був; від рад більшовицька диктатура залишила тільки оболонку, а реальна влада сконцентрувалась у тандемі: більшовицькі партійні комітети – виконавчі органи рад; партійні комітети у відповідності із адміністративно – територіальним поділом утворили ієрархію у вигляді піраміди, на вершині якої знаходився директивний центр – керівні органи РКП(б) – ВКП(б). Ця ієрархія партійних комітетів створила основу для підпорядкування радянських республік керівництву СРСР; декларативна демократизація політичної системи згідно "сталінської" Конституції 1936 року була нейтралізована жорстокими репресіями 1937 – 1938 рр. (В УСРР органи державної безпеки у цей період заарештували 265669 осіб. Було розглянуто справи 198918 осіб. 62% від цієї кількості були розстріляні, 34,7% – відправлені у виправно-трудові табори ГУЛАКУ, 2,1% – ув'язнені у тюрмах, 0,5% – засуджені до заслання, 0,3% – звільнені (9, 190)).

Дещо відмінно від С.В. Кульчицького розглядає політичну систему радянських республік у 1917-1922 рр. російський дослідник Є.Г. Гімпельсон. Він пише: "Главное звено политической организации общества – государство, которое в свою очередь состоит из функциональных властей: законодательной, исполнительной и судебной. Применительно к первым годам формируемой советской политической системы в ней выделяются следующие компоненты: государство, политическую основу составили советы и на их базе строившиеся административные и хозяйственные органы управления; большевистская партия, ставшая правящей и осуществлявшая государственные властные функции; профсоюзы и кооперация. Следует ли в эту систему включать комсомол? Вряд ли. Эта организация являлась подсобным механизмом большевистской партии, она действовала под её руководством и по её инструкции" (10, 3).

С.В. Кульчицького і Є.Г. Гімпельсона об'єднує переконаність у тому, що продекларована К. Марксом і В. Леніном диктатура пролетаріату виявилась ідеалістичною та утопічною тезою, яка не знайшла і не могла знайти своєї реальної реалізації. Однопартійну диктатуру від імені пролетаріату демагогічно здійснювала верхівка більшовицької партії, а у національних радянських республіках керівництво відповідних філій РКП(б) – ВКП(б). (В Україні це була РКП(б)).

Несамостійність рад, в умовах панування однопартійної диктатури, добре розуміли ті, хто безпосередньо конструював політичну систему РСФРР і УСРР – більшовицька верхівка. Про це є багато свідчень, але ми наведемо лише декілька прикладів. Перший приклад був пов'язаний зі змінами у статусі в межах партійної та радянської ієрархії відомого соціал-демократа та більшовика А.А. Іоффе, який у липні 1917 року був обраний до складу ЦК РСДРП(б) на VI з'їзді партії і тоді ж став одним із очільників ВЦВК. У 1919 році він входив до складу уряду УСРР. Але у тому ж 1919 році несподівано для самого А.А. Іоффе його вивели зі складу ЦК РКП(б) та ВЦВК (11, 422-424). Ображений Іоффе пише 15 грудня 1919 року до ЦК РКП(б) й особисто В.І. Леніну: "По написанной нашей Конституции все выборы в центральные советские и партийные учреждения производятся по спискам, фактически составляемым ЦК РКП" (12, 111).

Наприкінці громадянської війни практика попереднього розгляду найважливіших політичних, військових, економічних і соціальних питань у вищих партійних інстанціях, а саме у політбюро та оргбюро ЦК РКП(б), була вже звичайною. Це не тільки посилювало роль політбюро та оргбюро у системі органів влади радянської Росії, але й зменшувало кількість більшовицьких діячів, які мали реальний доступ до важелів влади. Поява у 1919 році у системі компартійно-радянських органів влади політбюро та оргбюро ЦК РКП(б) змінила реальний зміст політичної системи РСФРР. Політбюро та оргбюро досить швидко опинились на найвищій точці владної піраміди, крок за кроком збільшуючи кількість владних повноважень. Секретаріат ЦК РКП(б) до 1922–1923 рр. залишався технічною, а точніше сказати технологічною партійною структурою, яка опікувалась великим колом питань, але не мала реального впливу на процес здійснення владних повноважень, формування засад внутрішньої та зовнішньої політики. Але саме можливості сек-

ретаріату ЦК РКП(б) дали змогу його керівнику Й.В. Сталіну виграти боротьбу за владу в СРСР у 1920-х рр. (13, 66-96).

Політбюро, оргбюро та секретаріат ЦК РКП(б) формували середовище політичної еліти спочатку РСФРР, а потім і СРСР. Комуністична влада, яка декларувала свій глибоко класовий, пролетарський зміст, дуже швидко еволюціонувала до становища закритої касты, нової “червоної” олігархії, яка культивує владу, як один із головних постулатів ідеологічного забезпечення свого панування. Обмежене коло керівників на чолі з В.І. Леніном дуже швидко відокремились не тільки від того класу, заради якого нібито була здійснена революція, але й від партії, яка привела їх до влади. Партійні з'їзди, конференції, пленуми ЦК все більше перетворювались у заходи, які повинні були “освятити”, легітимізувати ті рішення, які попередньо відпрацьовувала вузька група більшовицьких керівників. І якщо у 1920-х рр. на з'їздах РКП(б), партійних конференціях, пленумах ЦК ще мали місце прояви внутрішньопартійної демократії, то у 1930-х рр. вищі та місцеві партійні форуми все більше перетворювались у ритуальні заходи. Аналогічною була і роль рад усіх рівнів. Існувала реальна розбіжність між продекларованою у Конституції політичною системою РСФРР, а після 1922 року і СРСР, і діючими інституціями влади, які здійснювали державне управління не маючи легального статусу, законодавчих повноважень і будь-якого обсягу відповідальності перед суспільством. Така політична система мала можливість з'явитись і еволюціонувати тільки в умовах всебічного зміцнення однопартійної диктатури (14).

Політична система УСРР у 1919-1922 рр., і пізніше, не була винаходом Х.Г. Раковського і ЦК КП(б)У. Вона формувалась і розвивалась як віддзеркалення політичної системи РСФРР. Тому розбіжність між “фасадною” політичною системою продекларованою у Конституції 1919 року та реально функціонуючою політичною системою УСРР була вражаючою. Як і в радянській Росії, так і в радянській Україні з 1919 року відбувались два одночасних процеси: посилення ролі політбюро й оргбюро ЦК КП(б)У в партійно-державному управлінні концентрація реальної влади у вузького кола більшовицьких керівників (Х.Г. Раковський, Г.І. Петровський, Д.З. Мануїльський, М.О. Скрипник, Д.З. Лебідь, М.В. Фрунзе, В.П. Затонський, С.В. Косіор, В.Я. Чубар, Ф.Я. Кон, Ф.Я. Угаров, Е.Й. Квірінг). Це вузьке коло більшовицьких діячів України можна без перебільшення вважати номенклатурною елітою УСРР першої половини 1920-х рр. (15, 375).

Більшість механізмів затвердження найважливіших політичних, економічних і політичних рішень теж була “експортована” з РСФРР, разом із значною частиною складу ЦК КП(б)У та Раднаркому УСРР. Наприклад, практика попереднього розгляду проблемних або важливих питань у вищих партійних інстанціях КП(б)У (політбюро, оргбюро та секретаріат ЦК) і подальша легітимізація партійних рішень через затвердження їх відповідними рішеннями Раднаркому УСРР та ВУЦВК, розглядалась політичною елітою республіки практично як аксіома. Голова Раднаркому УСРР Х.Г. Раковський та голова ВУЦВК Г.І. Петровський не заперечували у 1919-1922 рр. проти цієї практики та підтримували її певним чином ще й тому, що їхній особистий вплив і вага у політбюро та оргбюро ЦК КП(б)У у цей час значно переважали вплив і можливість перших секретарів та секретарів ЦК КП(б)У Г.Л. П'ятакова, С.В. Косіора, В.М. Молотова, Ф.Я. Кона, Д.З. Мануїльського. Х.Г. Раковський досить відверто вважав, що попередній розгляд питань державної ваги та компетенції органів державного управління у партійних інстанціях є проявом внутріпартійної демократії. Він досить пізно зрозумів, що формування вертикальної ієрархії партійних комітетів від ЦК РКП(б) у Москві до районної та виробничої ланки порушує рівновагу, яка мала місце у тандемі “партійні комітети з виконкомі рад” на користь партійних структур. Це дало змогу Е.Й. Квірінгу, першому секретарю ЦК КП(б)У, спираючись на сталінсько-зінов'євський вплив у політбюро та ЦК КП(б)У, у 1923 році позбавити Х.Г. Раковського можливості подальшого перебування в Україні на посаді голови Раднаркому. Ця посада у 1923 році вже перестала мати те вирішальне значення у партійно-радянській ієрархії, яке вона мала у часи активної діяльності Леніна, тобто у 1917-1922 рр. (16, 116-125).

Механізм попереднього обговорення у політбюро та оргбюро ЦК КП(б)У, партійними республіканськими з'їздами та пленумами ЦК усіх найважливіших політичних і соціально-економічних рішень зробив ради всіх рівнів підконтрольними партії. Тут треба підкреслити, що у цей період, особливо у 1920-х рр., республіканські партійні та радянські органи мали досить великий обсяг владних повноважень у різних сферах державного управління. Тому відповідальність за власні політичні та соціально-економічні рішення, в умовах однопартійної диктатури в СРСР, жорстка політична та відомча підпорядкованість московському владному центру, змушували номенклатурну еліту УСРР постійно обмежувати коло людей, які брали участь у затвердженні та формулюванні найбільш важливих рішень. Політична система УСРР у результаті цих процесів ставала все менш прозорою, відбувалась девальвація рад усіх рівнів, як потенційних носіїв народовладдя, та бюрократизація всієї партійно-радянської вертикалі. Саме цього бажали Сталін і сталінці, які з недовірою ставились не тільки до України та українців, але й до керівного складу КПУ(б)У. Ця недовіра була однією із головних причин розправи з компартійно-радянським керівництвом України під час масових репресій 1937-1938 рр. Репресії наприкінці 1930-х рр. не тільки закінчили процес інтеграції України в СРСР, але й створили умови для формування глибоко уніфікованого, згідно зі сталінськими канонами, керівництва УСРР на чолі з М.С. Хрущовим (15, 377).

Важливу роль у політичній системі СРСР і УСРР-УРСР відігравали державні органи насилля, примусу та охорони існуючої комуністичної влади. Тут ми, у першу чергу, маємо на увазі органи держбезпеки, армію, суди, прокуратури та міліцію. Хоча апарат насилля над суспільством з боку комуністичної влади був значно ширшим і глибшим. Він спирався на діюче законодавство, паспортну систему, партійні та ад-

міністративні контролюючі органи, місця позбавлення волі. Комуністична система з самого свого початку не існувала без насилля над значною частиною суспільства. Тому більшовицька влада постійно створювала й удосконалювала інституції, які здійснювали у державі насилля та примус, як вагому складову всієї політики.

Ієрархічно інституції примусу та насилля підпорядковувались компартійно-радянському владному тандему. Але їх залежність від різних рівнів компартійно-радянської влади у 1920-х – 1930-х рр. була різною. З другої половини 1920-х років позиції керівників ОДПУ-НКВС серед номенклатурної еліти України тільки посилювались. 29 листопада 1927 року Пленумом ЦК КП(б)У голова республіканської держбезпеки вперше був обраний кандидатом у члени політбюро ЦК КП(б)У. Це був В.А. Балицький (15, 378). 15 червня 1930 р. він же став членом політбюро ЦК КП(б)У (17, 144). Після усунення В.А. Балицького з України у травні 1937 р. і подальшого його знищення, наступний нарком НКВС УРСР І.М. Леплевський не був представлений у політбюро ЦК КП(б)У, тим більше, що саме він у другій половині 1937 р. брав найактивнішу участь в організації знищення номенклатурної еліти радянської України, включаючи всіх членів політбюро, оргбюро та секретаріату ЦК КП(б)У, окрім Г.І. Петровського (15, 381). Наступний нарком НКВС О.І. Успенський пленумом ЦК КП(б)У 18 червня 1938 року був обраний членом політбюро (18, 24).

З часів громадянської війни Червона армія завжди була могутнім знаряддям приборкання бунтівної України в арсеналі керівництва більшовицької партії. У 1920-1924 рр. М.В. Фрунзе авторитетно представляв військо у номенклатурній еліті УСРР (15, 380). І після його від'їзду з України командуючі Київським і Харківським військовими округами були у складі політбюро ЦК КП(б)У (В.П. Затонський, Й.Е. Якір, С.К. Тимошенко) (15, 378).

На наш погляд, органи держбезпеки, армія, судова система, прокуратура, міліція, разом із закладами позбавлення волі утворювали єдину складову частину у політичній системі і СРСР, і радянської України. Ця єдина складова формувалась і жорстко контролювалась вищим партійним керівництвом РКП(б)-ВКП(б) і КП(б)У. Але без примусу та насилля вся політична система СРСР та УСРР-УРСР функціонувати б не змогла.

Визначаючи та аналізуючи складові політичної системи УСРР-УРСР у 1920-х – 1930-х рр. не можна забувати про те, що вона, ця система, була рухливою, зазнавала змін та перетворень. Окремі складові цієї системи або посилювались, або послаблювались. Це, у першу чергу, торкається ролі та місця у політичній системі комуністичної держави профспілок. Інші складові, наприклад, така як ідеологічне забезпечення існування влади, практично конструювались на нових засадах. Аналогічним чином формувалась і партійно-радянський владний контроль на селі, що для України та укорінення у цій радянській республіці комуністичної влади, мало дуже важливе місце.

Отже, на наш погляд, треба виділити таку особливість політичної системи радянської України у 1920-х – 1930-х рр. як формування окремих складових цієї системи із цілого конгломерату інституцій. Наприклад, органи держбезпеки, армія, суди, прокуратура та міліція утворювали єдину складову насилля та примусу, без якої політична система комуністичної держави не змогла б існувати. Аналогічно заклади освіти та культури підпорядковані конкретному наркомату, інституції цензури, контролю над ЗМІ, спілки митців та літераторів, видавництва та багато інших структур, яким підпорядковувалось інтелектуальне, наукове, культурне життя в Україні, утворювали важливу складову у політичній системі УСРР-УРСР – ідеологічне забезпечення панування Комуністичної влади. Без ідеології ця влада існувати не могла. Головним фундатором і носієм комуністичної ідеології була більшовицька партія та її керівники. Але для поширення цієї ідеології керівники РКП(б)-ВКП(б) та їх республіканські філії залучали можливості та ресурси комуністичної держави. Це залучення знайшло своє віддзеркалення у політичній системі УСРР-УРСР, але не мало будь-якої згадки у Конституціях 1919, 1925, 1929 і 1937 рр.

Джерела та література

1. Політична історія України. XX століття: У 6 т. – К., 2003. – Т. 3: Утвердження радянського ладу в Україні (1921-1938).
2. Бачинський Д.В. Громадсько-політична дискусія щодо змісту політики українізації (1920-ті рр.) // Україна XX ст.: Культура, ідеологія, політика: Зб. ст. – К., 2002. – Вип. 6.
3. Солдатенко В.Ф. Винниченко і Петлюра: політичні портрети революційної доби. – К., 2007.
4. Фролов М.О. Вихідці із інших політичних партій у КП(б)У в 20-30-ті роки XX століття: Дис... канд. іст. наук. – Запоріжжя, 2001.
5. Павлова І.В. Механизм политической власти в СССР в 20-30-е годы // Вопросы истории. – 1998. – № 11-12.
6. Конституція Української Соціалістичної Радянської Республіки // Слюсаренко А.Г., Томенко М.В. Історія української Конституції. – К., 1993.
7. Бабій Б.М. Українська радянська держава в період відбудови народного господарства 1921-1925 рр. – К., 1961.
8. Троцький Л.Д. Портрети революционерів. – М., 1991.
9. Кульчицький С.В. Закономірності еволюції радянської влади (короткі тези) // Український історичний журнал. – 2007. – № 6.
10. Гимпельсон Е.Г. Формирование советской политической системы: 1917-1923 гг. – М., 1995.
11. Деятели СССР и революционного движения России. Энциклопедический словарь Гранат. – М., 1989.
12. Большевицкое руководство. Переписка. 1912-1927. Сб. документов / Сост.: А.В. Квашонкин, О.В. Хлевнюк, А.П. Кошелева, А.А. Роговая. – М., 1996.
13. Павлова И.В. Сталинизм: становление механизма власти. – Новосибирск, 1993.

14. Чекулаев Е.П. Процесс формирования номенклатуры РКП(б)-ВКП(б) и ее взаимодействие с аппаратом государственного управления РСФСР-СССР в период с 1917 года до конца 20-х годов // Номенклатура и номенклатурные практики в России. Материалы интернет-конференции “Номенклатура и номенклатурные практики в России” (февраль-апрель 2007 года). – Пермь, 2007.
15. Керівні партійні і державні органи УРСР (Інформаційно-довідкові матеріали). Підготував І.М. Шевчук // Про минуле – заради майбутнього / Упоряд. Ю.І. Шаповал; Редкол.: І.Ф. Курас та ін. – К., 1989.
16. Фролов М.О. Компартійно-радянська еліта в Україні: особливості існування та функціонування в 1923-1928 рр. – Запоріжжя, 2004.
17. Шаповал Ю., Пристайко В., Золотарьов В. ЧК-ГПУ-НКВД в Україні: особи, факти, документи. – К., 1997.
18. Фролов М.О. Роль і місце М.В. Фрунзе в політичній еліті УРСР у 1920-1924 рр.: нові факти та спостереження // Культурологічний вісник. Науково-теоретичний щорічник нижньої Наддніпрянщини. – Запоріжжя, 2004. – Вип. 12.

Фролов Н. А. Политическая система УССР 1920–1930-х гг.: взаимодействие и иерархия элементов
В статье рассматривается архитектура политической системы советской Украины в 1920–30-е гг. Исследуется место в иерархии и взаимодействие советов разных уровней, Политбюро, органов госбезопасности и принуждения. Акцентируется, что политическая система УССР формировалась как отражение политической системы РСФСР и противоречила задекларированным положениям республиканских Конституций.

Ключевые слова: политическая система, УССР, политическая элита, номенклатура

Frolov M. O. Political system of USSR during 1920-1930: interaction and hierarchy of the components
The architectonics of Soviet Ukraine's political system in the 1920–1930s is considered in the article. Hierarchical place and interaction of different Soviets, Politburo, State Security Committee and constraint bodies are studied. The USSR political system is emphasized to be formed as reflection of RSFSR political system and to contradict the statements declared in the republican Constitutions.

Keywords: political system, USSR, political leaders, nomenclature

УДК 94(477)“192/193”:323.21:396

С. В. Маркова

“ЖІНОЧЕ ПИТАННЯ” ЯК ФАКТОР РОЗШИРЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ БАЗИ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ (20–30–ТІ РОКИ ХХ СТ.)

Досліджено місце та роль жінок у рамках кампанії більшовицької партії щодо розширення соціальної бази радянської влади. Виявлені механізми, завдяки яким жіноцтво залучалося до державного будівництва. Проаналізовано масштаби та наслідки цієї кампанії в 20-30-ті роки.

Ключові слова: радянська влада, більшовицька партія, соціальна база, жінки, гендер.

Інтеграція України в європейське та світове співтовариство вимагає від вітчизняного суспільства переосмислення ролі жінок у контексті демократичних традицій провідних цивілізацій. З огляду на це вкрай важливим видається аналіз етапів еволюції “жіночого питання” в радянському суспільстві, і, зокрема, на етапі ствердження радянської державності. Саме в цей період в умовах жорсткої соціально-класової боротьби жіноча тема була активно використана владою як фактор легітимізації правлячого режиму.

Деякі аспекти даної проблеми у своїх наукових працях досліджували О. Апанович, Т. Арзуманов, Н. Бондаренко, В. Гайдено, Г. Журбелюк, Б. Кравченко, С. Кульчицький, Т. Марусик, В. Пачовський, І. Романюк, М. Семенкова, О. Стасюк, Н. Шевченко та ін.

Завдання статті – дати аналіз характеру, засобам, формам роботи радянських партійних органів влади, що сприяли зміні суспільного статусу жінки; дослідити основні етапи створення нового соціально-рольового образу жінки; показати діяльність республіканських та місцевих органів влади у зміні ролі та місця жінок у державному будівництві.

Протягом першої половини ХХ століття в радянському суспільстві закріпився новий політичний режим, котрий продовжував руйнувати старий уклад життя. Індустріалізація й колективізація надзвичайно пришвидшили процеси урбанізації. Держава отримала дешеву робочу силу за рахунок втечі селян у міста. Політична революція знайшла продовження у соціальній. Особливе місце у ній відводилося жіноцтву. Поступово закладалися підвалини нової колективістської психології радянської жінки, борця за ідеали комунізму, освіченої, розкріпаченої та соціально активної громадянки.

На початку 20-х рр. радянська влада запропонувала власний соціально-рольовий образ жінки. Передусім це торкалося виборчих прав. Жінки нової більшовицької держави отримали повноту формально-юридичних прав і свобод відповідно до Конституції 1918 р. Українські радянські конституції 1919 та 1929 років зрівняли жінок і чоловіків у громадянських та політичних правах [20, с.142;252]. Для порівняння, у США 19 поправка до Конституції щодо заборони обмеження виборчого права для жінок вступила в силу у 1920 р.; у Великобританії у 1928 р. жінкам, котрі досягли 21 року, надавали право брати участь у виборах; у Франції повні виборчі права жінкам було надано у 1944 р.